

Тема повісті: зла жінка, мати Бово, меретрис Бландоя, намовила свого полюбовника, князя Додона, щоб він убив її чоловіка Гвідона і сина Бово. Але вбито тільки Гвідона, а Бово урятувавсь, і після нескінченних пригод, де головну роль грає кохання Бово з дамою з Armenii, Друженною (Drusianna) і підступне доручення Бово до султана задонського (Zadonia), щоб його там убили,— тільки виручає його донька султана Малгарія (Malgaria), закохавшись в нім,— Бово здобуває своє рідне місто Антону і вбиває убійника свого батька Додона. Він збирається одружитися з Малгарією, повіривши оповіданням, що Друженни вже нема на світі,— але вона приходить сама на весілля під виглядом скоморошки з двома синами своїми і Бово, що грають роль танцюристів. Дає себе впізнати Бово, і той признає її за жінку, а Малгарію одружує з своїм товаришем Теризом. Як бачимо,— мотиви добре нам звідні з казкової та билинної поезії, і це дуже правдоподібно, при незвичайній популярності цієї повісті, що вона дала відгомони і в усній традиції, включно до «Задонської орди», що фігурує в билинах<sup>1</sup>. Навзаєм, ся суголосність билинних і казкових мотивів, очевидно, придбала романові про Бово ту популярність, яку він мав серед великоруського люду. Я наведу власне його фінал, що так пригадує Добриню на весіллі своєї жінки.

Бово почал приправлятися кь веселю, хочечы еє (Малгарью) поняти за себе, и тот час пришла Друженна в город Задонию и видела Бова,— а онь стоить на одномь кранку, а съ нимь его витези и царевна Малгорета. Друженна почала у гусли грати велми пекне, а еє два сина танцовали. И почала Друженна припевати о королі французскомь и о Бову Аньтонецкомь, а витези и юнаци слухали до конца, што она припевала. А она припевала о Друженне чудной, якь еє Бово втратилъ близко моря на пристанищы. Коли Бово тые пьсни порозумел, пришедшы к ней и рече: «Пани, поведай ми, што за пьсни?» И она опять почала прыпевати. И рече Бово: «У злый час есми рожен, што тая скоморошка, ходячы по городам, прыпеваеьт о мнь и о Друженне». Рече: «Пани, прыди сюды к нам, маешь быти чествована и добре дарована». Коли пани то познала и не хотьла болшей играти... і т. д. (с. 169).

**Ревізія і видання біблійних текстів.** У цій сфері передусім звертають на себе увагу заходи коло виправи слов'янських текстів Старого Завіту за поміччю єврейського тексту. З цього погляду був свого часу обслідуваний цикл Мойсеевих книг («П'ятикнижжя» або «Закон»), виправлений на основі єврейського тексту, в двох рукописах Рум'янцевського музею, № 7 і 8<sup>2</sup>, а новішим часом збірка книг третього синогагаль-

<sup>1</sup> Гадка О. Веселовського, с. 285.

<sup>2</sup> Вони були зауважені з цього погляду вже О. Востоковим в його «Описаніи русских и словенских рукописей Румянцовского музеума» (СПб., 1842) під № 27 і 28, і докладніше обслідувані в анонімній розвідці: О словянскомь переводь Пятикнижия Моисеева, исправленномь въ XV вькъ по еврейскому

ного циклу (так званого «двору») у віленському збірнику, № 262.

Кодекси П'ятикнижжя походять з бібліотеки Волоколамського монастиря — це дає підстави ставити їх у зв'язок з тим «жидовствуванням», проти котрого виступав звісний уже нам волоколамський святець Йосиф Санін, — і між собою вони також стоять в очевиднім зв'язку. Перший з них (№ 7) містить три перші Мойсеєві книги: Буття, Вихід, Левіт; поправки, зроблені на підставі єврейського тексту, читаються почасти в тексті, почасти на берегах. Другий (№ 8) має в собі всі п'ять Мойсеєвих книг, і поправки містяться в ній тільки в тексті — взяті сюди і деякі текстові і деякі маргінальні поправки першого кодексу, але не всі. Таким чином, цей другий кодекс, — судячи по даним відомостям, виглядає як дальша, в порівнянні з № 7, стадія цієї роботи; з огляду, що він при кінці має і дату — 12.IX.7002 (1493), — то се кидає світло і на час цієї роботи. На жаль, тільки місце не вказане! Але мова поправок показує виразно, що це була людина з Білорусі чи України; такі, наприклад, вирази: «о т ь п о л о н у взиде», «приидеть на мененый ему», «вожаше ихъ зъ честію», «пыталь другъ друга здоровіа», «мужъ в своєї х о р о г в и», «але силни люди на ней живуть», «а чи угонить», «да бьють подлугъ дѣль его», — не лишають в цім сумніву. Поправки показують, що це була людина, ознайомлена не тільки з староеврейською мовою, але і з тлумаченням Біблії, з равинською літературою, з другого боку — досить обізнана також і з церковнослов'янською мовою, так що тільки місцями впадає вона в сучасну україно-білоруську світську мову. Де вона проробляла свою роботу, застається неясним. Автори згаданого дослідження — коли ще не усвідомлена була та літературно-наукова праця на Україні-Білорусі, що на неї оперлися новгородські та московські «жидовствующі», припускали, що справщик був з України чи Білорусі, але працював десь на півночі — тому що в більшості його мова «чиста великоруська» (розумій церковнослов'янська), — і робота ця велась незалежно від Геннадієвих заходів, бо до його корпусу Біблії поправки нашого справщика не увійшли. Ми тепер, маючи на увазі роботу, задокументовану в українсько-білоруських центрах, можемо з більшою правдоподібністю приймати, що й ця праця була переведена там же.

Згадані дослідники підносять ще, що ніяких єретичних чи іудаїстичних тенденцій в роботі цього справщика не помітно: месіаністичні провіщання полишені в цілості, так, як їх давали

---

тексту.— Прибавленіє къ изданію твореній св. отцевъ. 1860, XIX. Коротка згадка у П. Владимірова (Францискъ Скорина..., с. 28).

церковні тексти. Цим його робота відрізняється від аналогічної праці, представленої віленським збірником № 262.

Збірник цей був простудійований останніми часами кількома дослідниками, хоч все-таки тільки частково<sup>1</sup>.

Він містить у собі такі біблійні книги: Йов, Руф, Псалтир, Пісня Пісень, Еклезіаст, Соломонові притчі, Плач Єремії, Даниїл, Есфір.

Московський гебраїст І. Євсєєв, переглянувши ці переклади і простудіювавши ближче переклад пророка Даниїла і Есфірі, прийшов до висновку, що редактор чи редактори цих перекладів дуже пильно пройшли старий церковний переклад; ті частини, які не існують в єврейському тексті, а тільки в грецьким, вони зовсім відкинули; ті розділи, які дуже далеко відходять від єврейського тексту, перекладено наново з єврейського тексту<sup>2</sup>. Ймення власні віддано в єврейських

<sup>1</sup> Головна праця: *Евсєєвъ И. Е.* Книга пророка Даниїла въ переводѣ жидовствующихъ по рукописямъ XV вѣка — ЧОИДР, 1902, т. III; на жаль, дуже коротка студія. Більш принагідні замітки в студіях акад. О. Соболевського (Переводная литература..., с. 399—400), В. Петця (Новыя труды о «жидовствующихъ»..., с. 23—25), Є. Карського (Бѣлоруссы..., т. III, вып. 2, с. 19—20).

<sup>2</sup> Навожу в повнім тексті ці спостереження над текстами пророка Даниїла: «Переклад зроблено з незвичайною економією праці: працюючи, перекладач шов за готовим уже перекладом цієї книги з грецької мови і там, де готовий переклад не різнився від мазоретського тексту, там його полишено без змін. Тому переклад уявляється так: 1 главу перекладено просто з єврейської, 2 гл. взято цілком з готового перекладу, 3-ю гл. з єврейської, 4—7 гл. оброблено на підставі готового перекладу, 8—12 гл. наново перекладено з єврейської. Ступінь близькості до єврейського оригіналу вповні відповідає ступеневі віддалення в цім місці готового перекладу від тексту (єврейського). Характеристично, що перекладач брав переклад з грецької мови в рецензії, найближчій до єврейського тексту — Лукіанівській. Переклад цей у слов'янських копіях стрічається надзвичайно рідко» (с. 130). Відповідно до того І. Євсєєв характеризує віленську збірку як «нашъ переводъ съ еврейскаго — или точнѣе — приспособленіе къ еврейскому тексту» (с. 132).

«Про індивідуальність, настрої і наміри перекладача до певної міри можна судити з характеру перекладу. Передусім Лукіанівський текст старанно звільнено від усіх історичних придатків книги Даниїла — промінено 13, 14 гл. і пісню 3-х отроків, що міститься в третій. Цих придатків нема в єврейським тексті, отже, промінення їх свідчить про велике і виїмкове поважання перекладача до єврейської правди. Термінологія, що помічаємо в перекладі, виявляє в перекладачі знайомість з рабинським розумінням Писання. У містах христологічних — месіанських, наприклад, у пророкуванні про 70 седмин (9, 24—27) — виразно вказане розуміння рабинське замість давнішого розуміння християнського. В наших старих слов'янських перекладах, як майже всіх грецьких і східних і у отців-толковників, це пророкування про седмици має таке загальне значення, що за 70 седмин прийде такий сприятливий час, що гріхи будуть очищені і буде помазаний (себто, як загально толкується, буде причетником божества) *святій святих*. Сей святій святых дістає в пророкуванні назву Христа старійшини... У нашім же новім перекладі мова йде про інші речі. За 70 седмин настане такий сприятливий час, що гріхи будуть очищені й помазана «святая святых», себто розуміється *давір*, головна частина храму» (с. 135).

формах; тексти поділено на єврейські літургічні відділи — синагогальні читання, так звані параші або гофтари; всі христологічні вирази (в котрих християнські толковники бачать провіщання про Христа) виключено і замінено такими текстами, як їх читають у синагогах. Самий добір книг у цій групі — дуже випадковий на наш погляд — пояснюється практикою синагоги: це третій цикл Біблії, так, як вона поділяється єврейськими богословами, так звані «агіографи»<sup>1</sup>, себто віленський вибір містить книги, призначені для читання в головніші свята, і той порядок, в якому вони тут наступають по собі, докладно відповідає порядкові «вавилонського талмуда», в Європі дуже мало розповсюдженого, але звісного в Криму, так що І. Євсєєв на цій підставі поставив здогад про походження оригіналу цих наших перекладів з Криму (що відповідає, як бачимо, гіпотезі проф. І. Андрєєва).

Наслідком вказаного вище методу роботи ця віленська збірка має дуже неоднотайний характер із зверхнього боку: і цілі біблійні книги, і навіть поодинокі розділи в тих самих книгах мають зовсім відмінну мову і транскрипцію імен, відповідно до того, чи їх перекладено наново, чи тільки справлено старий текст, чи полишено без значніших змін з огляду на близькість до єврейського тексту<sup>2</sup>. Ті самі ймення по-різ-

---

<sup>1</sup> Перша частина «святая святых» — п'ять книг Мойсєєвих, друга — «святиня» — пророки, третя «агіографи» — «двір», відповідно поділові старого храму.

<sup>2</sup> От, наприклад, як виглядає текст книги пророка Даниїла в главі першій і третій, як уставляє І. Євсєєв — перекладених наново, в другій — полишений у старім перекладі, в четвертій — справлений на основі єврейського:

І глава: «В льто второе царства Навходоносорова видъ *Навходоносорь* царь сонъ, и ужасеся духъ его, и сонъ его отиде отъ него. И рече царь призвати обавники и влъхвы, кореница и халдъя, сказати царю сонъ его. И внидоша и сташа предъ царемъ. И рече имъ царь: «Видъхъ сонъ, и ужасеся духъ мой разумъти сонъ». И глаголаше халдьяне къ царю по-арабски: «Царю, въ вьки живи! ты скажи сонъ рабомъ своимъ, и сказаніе его повьмы ти». Отвьща царь и рече халдьемъ своимъ: «Аще убо не повьсте мнъ сна и сказанія его, въ пагубу будете, и домове ваши расъхищени будут; аще ли сонъ и сказаніе его повьсте мнъ, даяніе и честь многу приимете от мене, но токмо сонъ и сказаніе его повьдите мнъ».

І глава. «В льто трете царству Игоакимову \* — царю игудиному \*\* пришоль *Навходоносорь*, царь бавельскій на Єрушалаимъ и облегъ ес. И выдалъ Господь въ руку его Игоакима, царя иудейскаго и нькои сосуды дому Божего, и принесе ихъ в землю Шинарьскую \*\*\* в дом бога своего и оныи сосуды принесе в дом скарбу бога своего. И рекль царь Ашпаназу, старейшему кажениковъ своихъ, привести отъ сыновъ Израилевыхъ отъ смени царскаго и отъ княжать детей... И было межи ними отъ сыновъ Юдиныхъ Даниель, Хананья, Мишаель, Азарья \*\*\*\*, и подавалъ имъ боя-

\* Замість Иоакима слов'янського перекладу.

\*\* Замість иудейському, як нижче.

\*\*\* Зам. Сенарськую.

\*\*\*\* Зам. Даниїль, Ананія, Мисаїль, Азарія.

ному пишуться, часом навіть у межах тієї самої глави. Бачимо частини, які майже непорушно заховують традиційний, церковний вигляд, і знов такі, що підходять дуже близько до «посполитої мови» того часу — дійсно простої, такої, яка жила, по всій очевидності, в устах тодішньої людності. Відмінно від вище обговорених перекладів легенд, з їхніми латинізмами, полонізмами, чехізмами в лексиці і фразеології — мова цих перекладів не раз буває доволі чиста і свободна від чужих елементів.

Можна б подумати, що спорядчики цього збірника попросту не надавали значення мові, тільки хотіли віддати можливо докладно зміст і для економії праці, як висловлюється І. Євсєєв, полишили церковнослов'янський текст, де він не вимагав значніших змін, а де треба було перекладати наново — вживали сучасної світської мови, котрою ці перекладачі-гебраїсти, мабуть, орудували легше, ніж церковнослов'янською. Вживання сучасної, канцелярійної українсько-білоруської мови можна б навіть і тлумачити просто тим, що переклад робили євреї, не ознайомлені добре з церковнослов'янською мовою, — а не яким-небудь умисним бажанням заступити церковнослов'янську мову новою «посполитою», світською, загальноприступною.

Але існування ряду поправлених «на посполиту мову» церковних текстів (з використанням єврейських оригіналів), — наприклад, Псалтиря, книги Есфір, — дає зрозуміти, що вживалось її не ненароком, для самої тільки економії праці, а була-таки тенденція переходу на цю мову в загальному комплексі мотивів, котрими кермувався весь цей просвітний чи науковий — для свого часу — рух, що виявлявся і в такій характеристичній рецензії біблійних текстів.

Що лежало під цією тенденцією — чи свідомість свого відчуження від церковної традиції і свідомість нових по-

---

ринь княженицкии имяна, и дал Даниелу Бельтьцарь, а Хананыи Шадрахъ, а Мисаелу Мешахъ, Азарьи Аведныко.

III глава. *Нывухаднецар* учинил образъ золоть, вишняя его локоть шестъдесять, шириня его локоть шесть. Поставиль его въ долинь Дура въ земли Вавилонской. Нывухаднецар-царь пустил собрати велможи надъ князи князей и крабовъ, князей, ферштов выбранныхъ, моршалковъ земскихъ, воєвод и вси закази земськіи приити на обновленіе образа, иже поставиль Нывухаднецар-царь.

IV глава. Азь Навуходносорь-царь мирень бѣхъ в дому моемъ, обквительъ в палацу своемъ. Сонъ видѣхъ и ужасе мя, и смятохся на ложи моемъ и видѣніе главы моєа смутиша мя. И отъ мене изъиде заповѣдь въвести прѣд мя вси мудреци вавилонския, яко да сказаніе сна повѣдятъ мнѣ. И въхожаху обавники, вѣлхви, газарини, халдѣяне, и сонъ азъ повѣдахъ предъ ними, и сказанія его не повѣдаша мнѣ, дондеже инъ вниде предъ мя, Даниль, ему же имя *Валтасаръ* по имени бога моего.

чинів,— чи бажання зробити висліди нової праці приступнішими для людей не церковних, так, як до цього йшли провідники чеського руху,— се, розуміється, тяжче сказати, ніж просто констатувати таку тенденцію! Навіть щодо Скорини, котрого ясно виступає бажання зробити книжну мудрість приступною для «простого і посполитого чоловіка», висловлювались сумніви щодо свідомості його в питанні мови. Але більш чи менш свідома, така тенденція переходу на посполиту мову таки була, і ревізія біблійних текстів, ведена за поміччю єврейських учених, кінець кінцем йшла в тім же напрямі та становила важливе явище в історії цього переходу на народну мову. Се застається фактом ясним, неможливим до заперечення, і лишається дуже жалкувати, що не можна його докладніше означити ні в часі, ні в місці. Письмо віленського збірника переважно датують загально «XVI віком» (дехто — кінцем XV або XVI в.), і тільки з огляду на паралелізм сеї роботи з вище описаними науковими підручниками ці переклади можна з деякою певністю датувати теж другою половиною XV в. Але в кожному разі це явище далеко випередило у нас впливи Реформації, і його ніяк не можна вважати її відгомонам<sup>1</sup>, так само як і переклади з чеського початків XVI в. (Скорини й інших). Се явище значно старше!

В перекладах з чеської, і взагалі в тих літературних підприємствах, що стояли в якімсь зв'язку з літературним рухом чеським, ця тенденція переходу на посполиту мову, як я то вже зазначив, могла мати найбільше свідомості. Наші відомості про такі переклади другої половини XV і першої половини XVI в. все збільшуються, і вони стають все помітнішим явищем тодішнього культурного життя. Крім окремих повістей, принотованих вище, маємо ряд перекладів біблійних, аналогічних із Скорининими. Аналогія деяких настільки близька,

---

<sup>1</sup> У таких напрямі висловився академік В. М. Перетц у студії про книгу Руф (с. 100). Ставлячи під сумнів зв'язок віленських перекладів з рухом «жидовствующих», він каже: «Ці міркування були б важливі, коли б ми могли признати напевно, що віленський рукопис написаний наприкінці XV в. Але коли ми віднесемо його до початку XVI, то виникає інший, може, правдоподібний здогад про походження перекладу. Чутки про ересь жидовствующих на початку XVI в. вже зникають; насущним питанням у Західній Русі стало протестанство. Протестанство ж при виданні перекладів Біблії, як відомо, в Старім Тестаменті майже виключно спиралося на єврейські тексти. Ось чому, на наш погляд, гадка академіка О. І. Соболевського, що віленський переклад з єврейського зроблено не раніш XVI в., коли в Західній Русі з'явився ряд перекладів Св. Письма, здається нам дуже правдоподібною, з тим тільки обмеженням, що ми поклали б наш переклад біблійних книг на самий кінець XV віку, перед появою перекладу Скорини, що мусив би покласти сліди свого впливу на переклади з єврейської». Це останнє міркування, очевидно, виключає всякі можливості протестанства. Ще раз повторяємо: досі ми не маємо ніяких слідів його впливу у нас перед 1540-ми роками.

що давала привід підозрювати в них діло його ж чи його гуртка. Але нема ніяких підстав вважати все тільки його твором, з огляду на доволі широке коло перекладів з чеської, що відкривається нам дедалі все більше, а також і з огляду на дуже неоднакий характер цих перекладів. Я спинюсь тепер кількома словами на них.

Маємо такий переклад «Пісні пісень», з різними побожними додатками, опублікований М. Костомаровим ще 1861 року з рукопису Московської синодальної бібліотеки, письма кінця XV або початку XVI в., дуже близький до чеського і з сильно визначеною тенденцією до «простої» мови<sup>1</sup>. Як я вже згадував, О. І. Соболевський зв'язує цей переклад з перекладами з чеського середини XV в., додані ж молитви і міркування про любов він уважає (відмінно від П. В. Владимірова), незалежними в своїм походженні від цього перекладу, доданими до нього на Русі, а то з огляду на відмінну мову.

Книга Товит у варшавському збірнику бібліотеки Красинських (№ 408)<sup>2</sup> дуже близька до чеської друкованої Біблії 1506 р., котрою користувався Скорина, тому стоїть під деякою підозрою приналежності Скорині.

<sup>1</sup> Ось порівняння, зроблене О. І. Соболевським:

Синодальний список

Цѣлуй мя цѣлованіємъ усть своихъ, бо льпши усть перси твои над виномъ, благовоннѣйши, нижли ароматы мастій найльпшихъ. Олей изліянный имя твоє. Про то молодци миловали суть тебе. Тягни мя по собѣ! Побѣгнемъ в добровонности мастѣй твоихъ. Увел мя естъ царь до винницъ своихъ; радоватися будемъ а веселитися в тобѣ. Памятливый будучи персей твоихъ над вино: правила милуютъ тебѣ.

Чорна есмь, але красна, *дщери* иерусалимскіихъ, яко станы кедра, яко же то кожа Соломонова. Не дбайте мя знаменати, яко смѣда есмь, бо мя естъ солнце на берзѣ промѣнило. Сынове матере моеє боювали суть противъ менѣ, поставили мя суть сторожемъ у винницахъ. Винници моеє не остерегала есмь.

Про цей переклад: *Соболевскій*. Матеріали и изслѣдованія (Сборникъ ОРЯС, т. 88), с. 202; *Владиміровъ* Францискъ Скорина, с. 238, 338 і далі; *Карскій*. Вѣлоруссы..., III, т. 2, с. 30.

<sup>2</sup> Описаний акад. Е. Карським у «Варш. Унив. изв.» (1894, II, с. 6—18).

Старочеський переклад

Polibi mě polibenim svych ust; nebo tvé prsi lépeš nežli vino a vonne jsie nežli drahe masti. Olej prolity tvé jmě, protož děvěičky miluji tě velmi. Potrhni mnú po sobě, a poběhmen u vóni drahych masti. Uvedl mě jest král v své tajné pokoje; odweselímy sie tobě, pomníeće tvé prsi nad vino: pravi tě miluji.

Crna jsem, ale libezná, *dcery* jeruzalemské, jako stani cedrové i jako kože Salomúnova. Ne rodte sie mně diviti, žet jsem směda, neboť mě jest slunce u barvě promenilo. Synove matéré me valeli sú proti mne a postavili sú mne strážnú u vinniciéch, a ja sem své vinnicie ne dobře ostiěhala.

## Ось порівняння, проведене академіком Є. Карським:

*Пригодилося* єдиного дня, иже Товие погребалъ тѣла мертвыхъ и утрудилъ велми, а пришелъ к дому водле стѣны, верже себе опочинути и уснулъ. А в том уснутии лайна сиирѣч каль ластовица горку ему зъ гнѣзда въ очи упустила, такъ же паки уснулъ. И убо то покушеніе на него Богъ препустилъ про то, штобы будущимъ данъ былъ вриклад его трѣпеливости, яко и святого Иова. Убо егда ж святой Иовъ отъ своего детинѣства Бога ся бояше а приказаніе его полняше...

Tedy przyhodilo se geden den Tobiass vstaw od pochováníje prissel domuow, polozył se podlé stieny vsnul. A z hni jezda kdyz on spal wypadla layna horka w lastowiczye w osz geho a woslep gest. A toto zkussenije proto nań dopustil Boh, aby potomnijm lidem dan byl pryklad trpielivosti geho yako y swateho Joba. Nebo oczkoli yhned od swe mladosti wsdy se pána Boha bal a przykázanije geho zachováwal...

Ще під сильнішими підозрами Скорининої руки стоїть переклад пророків, захований у рукопису Марківського монастиря (віленської бібліотеки, № 47), письма XVI в. Тут читається такий заголовок першої статті: «Предсловие Исаина пророчества с ч е с к о й Б и б л и и написано». Далі йдуть передмови до окремих книг пророків, а потім самі їх тексти. Тексти передмов і самих пророків подекуди дуже близько подібні з друкованими Скорининими текстами і з другим паралельним перекладом Біблії (Старого Завіту), 1573—1576 рр., безсумнівним у своїй залежності від Скорининою. Тому покійний П. В. Владимиров здогадувався, що віленська копія теж списана з Скорининою, але не міг висловитися категорично, а тільки гіпотетично, з огляду і на досить значні відміни. Нижче ще повернемо до цього питання, тим часом досить буде тільки зазначити, що залежність цієї збірки від чеського тексту 1506 р. не підлягає сумніву<sup>1</sup>. Текст часто полишено слов'янський, тлумачення «на простій мові» приписані на берегах. Але загалом текст цей занадто мало обслідуваний, аби варто було більше на нім спинятись.

Монументальне діло Франціска Скорини займає центральне місце серед цих перекладів з чеського на просту мову — чи приспособлень до неї. Але, на жаль, воно й досі ще не досить ясно в своїх відносинах до сучасного культурного руху. Деякі зв'язки, одначе, все-таки помітні настільки, щоб зрозуміти, наскільки це діло було ділом цілого цього руху, а не індивідуальним замислом білоруса-полочанина. Через те мусимо на нім спинитись дещо в нашій огляді,— не входячи в бібліографічні чи філологічні деталі.

<sup>1</sup> Тому Є. Карський так висловлюється про цей переклад: «Безсумнівно, за поміччю чеської Біблії 1506 р., а можливо, що й безпосередньо з перекладів Скорини переписані книги пророків з тлумаченнями XVI в. Вілен. Публ. бібл., № 47» (с. 29).



З біографії Скорини нам відомо, що це був небагатий по-лоцький міщанин (П. Владимиров, щоправда, називає його родину багатою, але це багатство відомими нам актовими вказівками зовсім не підтверджується, і коли в Падуї Скорина, просячи безплатної докторської промоції як бідний сирота, дістав цю пільгу, то це таки не промовляє за його багатство). Час народження і перші студії його невідомі. У 1504—1506 рр. він був краківським студентом і дістав ступінь бакалавра на відділі філософії. Далі наступає нова перерва, у котрій, між іншим, Скорина дістав докторат свободних наук, невідомо у котрім університеті, а року 1512 одержав промоцію на доктора медицини в Падуї. З років 1517—1519 маємо його видання в Празі, потім знов наступає перерва до 1525 р., коли ми маємо його Апостол, випущений у місяці березні того року у Вільні «в дому почитивого мужа Якуба Бабича, найстаршого бурмістра славного і великого мѣста Виленского». З судових актів довідуємося, що десь незадовго Скорина оженився з удовою радці віленського Юрія Одверника, але, очевидно, не знайшов тут особливих гараздів, бо наприкінці 1520-х рр. бачимо його у двірській службі герцога пруського Альбрехта: в рекомендаційнім листі до воєводи віленського Гаштовта, відправляючи Скорину назад до Вільна у травні 1530 р., Альбрехт каже, що Скорина недавно перед тим переїхав був до Пруссії; тепер він відпросився додому, з огляду, що приватні справи (процеси за маєток) вимагали його присутності у Вільні. В іншій листі, писанім десять днів пізніш, герцог писав до того ж Гаштовта, що Скорина, виїжджаючи, звабив з собою іншого його дворянина, єврея, теж лікаря і друкаря разом, що мав йому друкувати різні речі. По цім подальша діяльність Скорини незвісна; з пізнішого листа великого князя знаємо, що Скорині прийшлося перейти через великі прикrostі: він стратив у процесі весь маєток, потім справа обернулася для нього корисніше, але як довго він ще жив і що робив, уже не знати <sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Головна праця про Скорину: Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, печатныя изданія и его языкъ. Изслѣдованіе П. В. Владимірова, СПб., 1888 (ПДП, № XC). Її доповнюють: критичні нотатки О. І. Соболевського в ЖМНП (1888, X); *Шляпкинъ И. Я.* Къ біографіи Фр. Скорини.— ЖМНП, 1892, кн. IV (акти промоції в Падуї); *Миловидовъ А. В.* Новые документы, относящіяся къ біографіи Франциска Скорини.— ИОРЯС, 1917, т. 22, кн. 2 (листи герцога Альбрехта 1530 р., на жаль, дуже несправно видані і хибно інтерпретовані). На замітки критиків (особливо О. Соболевського) П. Владимиров відповідав у статті: Начало славянского книгопечатанія (див. нижче). У нашій літературі по старих працях (*Головацький Я.* Ньсколько словъ о Бібліи Скорини — Научн. сборникъ за 1865 г.; *Вахнянин.* О докторъ Ф. Скоринъ.— Справозданню гимн. академич. за р. 1878—1879) новіша популярна статейка: *Яремченко Ол. Др. Франциск-Георгій Скорина, його життя та літе-*

Отже так, як справа стоїть тепер, то надзвичайно діяльна і плідна видавнича робота Скорини у Празі в 1517—1519 рр. у його житті являється моментом у своїм роді єдиним, і більше нема в його житті чогось аналогічного. Протягом яких-небудь трьох років (можливо, що не маємо всіх його видань, а тому й не можемо докладно означити, як довго тривало його видавництво) цей небагатий міщанин випускає цілу купу випусків Біблії<sup>1</sup>. Досі з цього празького видавництва реально маємо такі випуски: Псалтир (датований 6 серпня 1517), Йов (10.X), Притчі Соломонові (6.X), Премудрість Сирахова (5.XII), Екклезіаст (2.I. 1518), Пісня пісень (4.I), Премудрість Соломонова (19.I), Царств чотири книги (10.VIII), Ісус Навін (20.XII), Юдіф (II.9.1519), П'ять книг Мойсеєвих, Плач Єремії, Даниїл, Есфір, Руф (1519 без ближчих дат)<sup>2</sup>, книга Суддів (5.XII.1519). Разом 1236 друкованих карток. Для цього видання було споряджене спеціальне письмо, цілий ряд цінних гравюр, оздобних літер, кінцівок і подібне; щодо паперу, друку, виконання, його можна назвати для того часу люксовим, розкішним, і цілком ясно, що за Скориною стоять якісь капіталісти або громада людей, що фінансує це видавництво і взагалі уможливорює його здійснення (саме спорядження слов'янських текстів, котрими користувався Скорина для свого видання, було ділом дуже серйозним і коштовним<sup>3</sup>.

---

ратурна і видавнича діяльність.— Літературно-науковий вісник, 1923, кн. XI. Тут відогріто, між іншим, старий здогад В. Копитаря, що Ф. Скорина це той самий Franciscus Polonus, про котрого стара біографія Лютера оповідає, як він познайомився в 1525 р. у Віттенбергу з Лютером і Меланхтоном. Проти цього ототожнення ще у 1867 р. О. Вікторов справедливо вказав, що в 1525 р. Скорина працював у Вільні, і мало правдоподібно, аби він подорожував тоді в Німеччині. До того ж прізвище Polonus зовсім не правдоподібно для нього: він називає себе за кордоном Lithuanus, так що цю звістку ніяк не годиться прикладати до Скорини.

<sup>1</sup> У віленській Апостолі 1525 р. Скорина пише: «Главы же, яко и во всех книгахъ Библии, Ветхаго и Новаго закона, мною на руськи языкъ выложеныхъ, што которая въ собѣ кратце замыкаеть». Сі слова П. Владимиров приймав за свідoctво, що Скорина переклав усі книги Старого і Нового завіту, але їх можна тлумачити й так: «в усіх тих книгах, які я виклав».

<sup>2</sup> На підставі різних вказівок і міркувань П. Владимиров уставляє правдоподібний порядок виходу цих недатованих книг такий, в яким їх я тут перерахував.

<sup>3</sup> О. Соболевський, правда, висловив гадку, що з церковнослов'янських книг Скорина мав під руками тільки Псалтир і Паремійник (рецензія, с. 237); але П. Владимиров рішуче заперечив це, хоча й не повторив свого попереднього твердження, що Скорині бракувало слов'янського тексту тільки чотирьох книг: Премудрість Соломона, Юдіф, Есфір і Пісня пісень (Скорина, с. 163), а більш обережно відізвався, що Скорина брав слов'янські тексти «изъ тѣхъ нерѣдкихъ, хотя и неполныхъ списковъ библейскихъ книгъ, какъ отмѣченный нами «Десятиглавъ» начала XV в. и др.» (Начало..., с. 30).